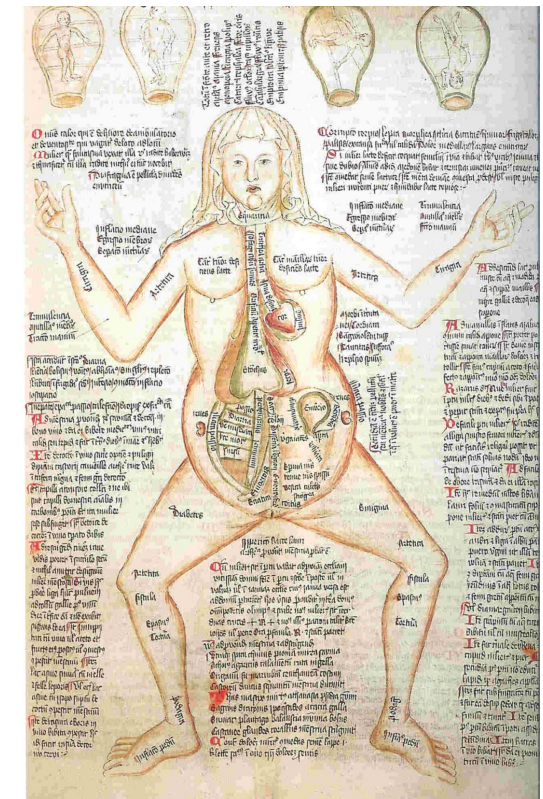

Wondmannen en ziektevrouwen. Instrumenten voor een premoderne pathologie

Catrien Santing, RuG
17 Oktober 2017

Rogier van der Weyden, Triptiek voor familie Braque, ca. 1450

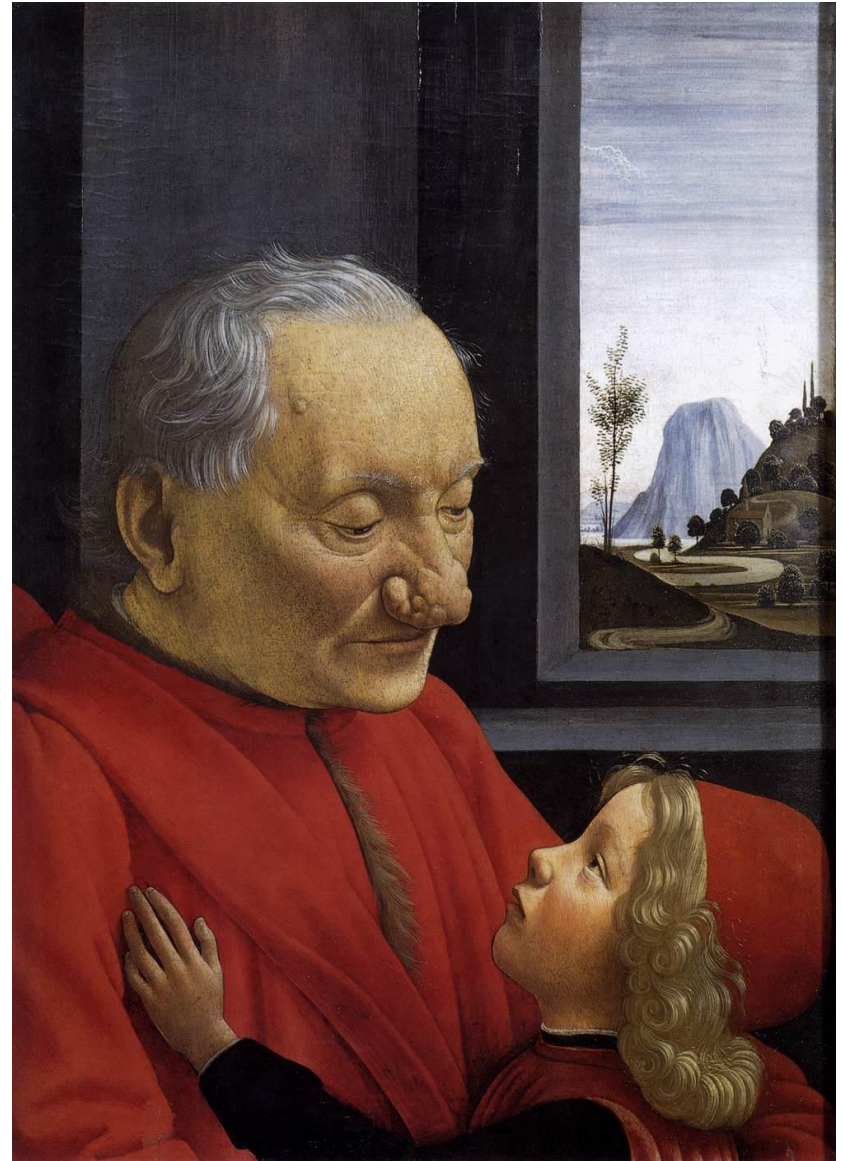
"See, you who are so proud and avaricious, my body was once beautiful but now is food for worms.."

Jesus Sirach, 41: 1-2

1 O dood, hoe bitter is de gedachtenis van u, voor een mens, die in vrede leeft bij zijn goederen.

2 Voor een man die goede rust heeft, en die het welgaat in alles, en nog sterk is om spijs te nemen.

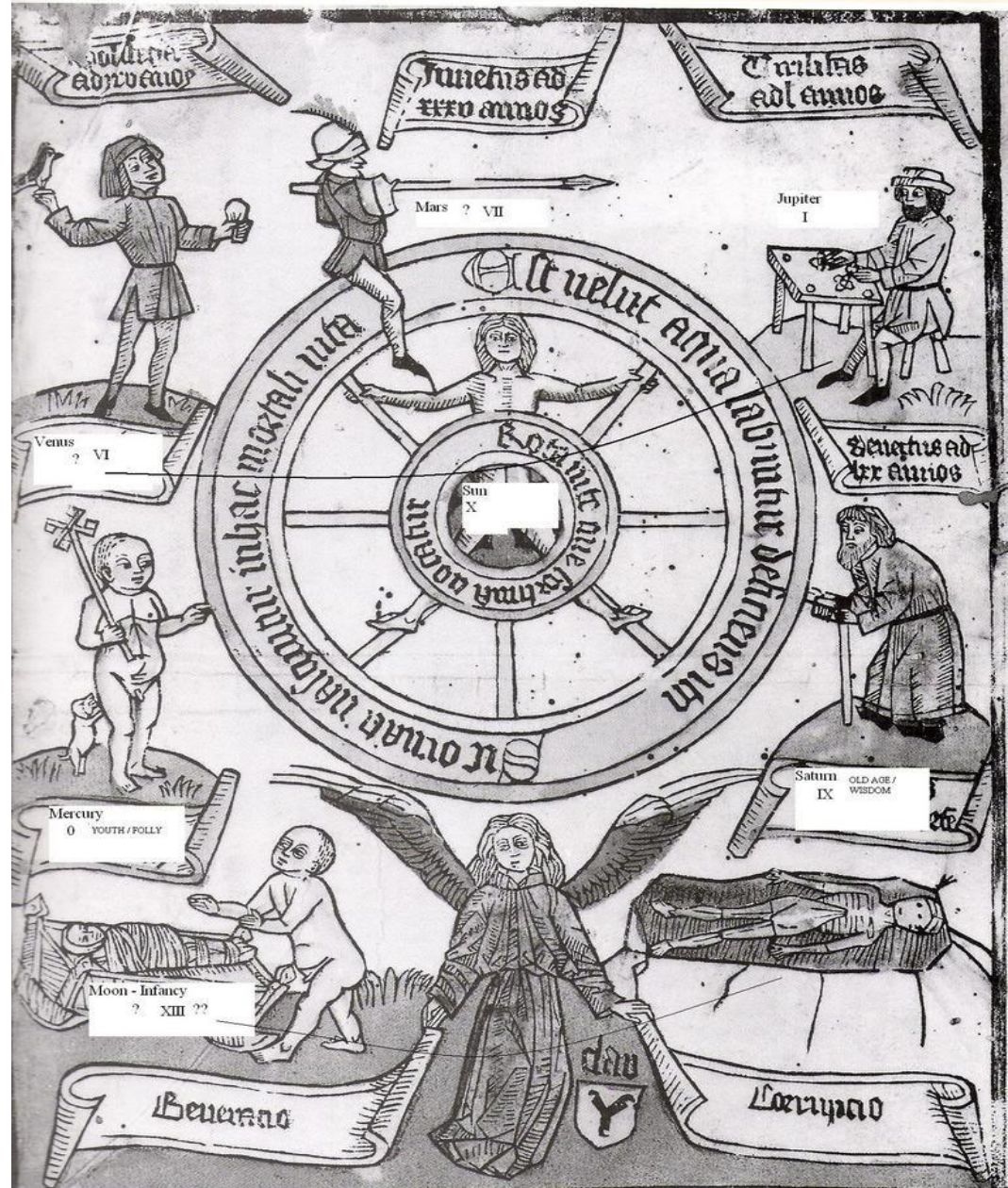

Domenico Ghirlandaio en Leonardo da Vinci, Oud en Jong

Levensstadia met
jaren op rad van
fortuin, 15^e e,

Een beste?

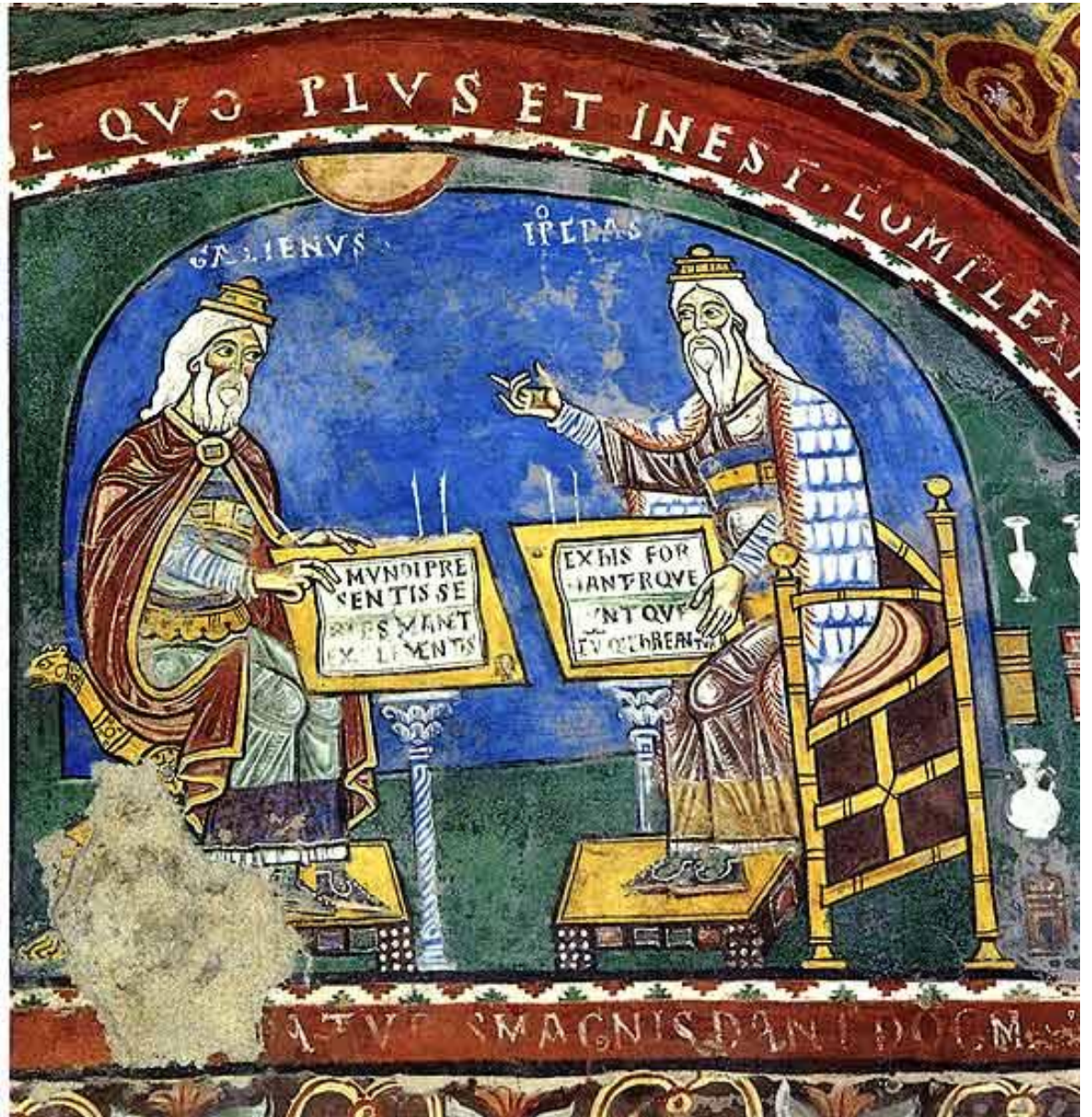

Inhoud

- › Donkere beeld van de Middeleeuwen
- › Gedachtengoed van de Middeleeuwse geneeskunde
- › Middeleeuwen uitvinding systeem van gezondheidszorg:
  - Hospitaals
  - Hiërarchie van medische beroepen
- › Middeleeuwse geneeskunde in de praktijk
- › Conclusie: CARE meer aandacht dan CURE

Complexio of temperament

- > Balans van kwaliteiten warm, nat, koud, droog
- > Resultaat van mix elementen in lichaam: Aarde, water, vuur, lucht
- > Aangeboren, maar beïnvloed door externe omstandigheden – klimaat, leeftijd, leefstijl, jaargetijde, sexe
- > Ieder lichaamsdeel eigen complexionele kwaliteit: hart warm, hersenen koud
- > Ideaal: gematigde complexio
- > Dus stereotype dat

Physiologisch en psychologisch is

Universiteiten: geleerde, veelal theoretische geneeskunde

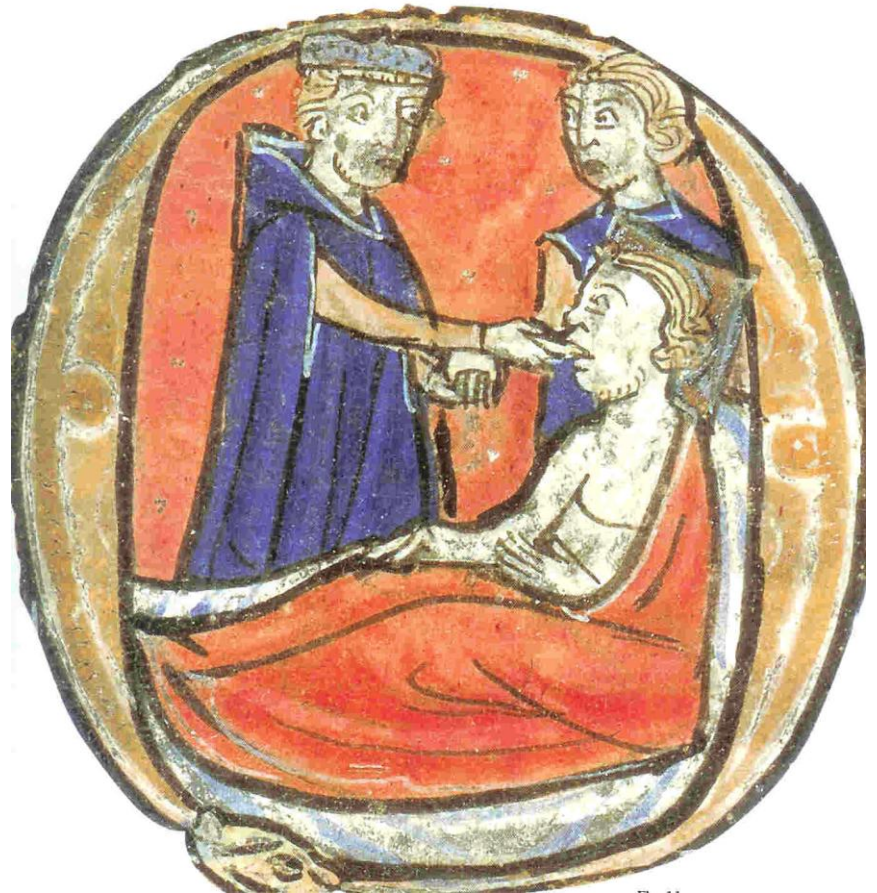
- › Steeds praktischer in
commentaren

Hippocrates geneest een
patiënt van de koorts, 14e
eeuw

Afb. uit:

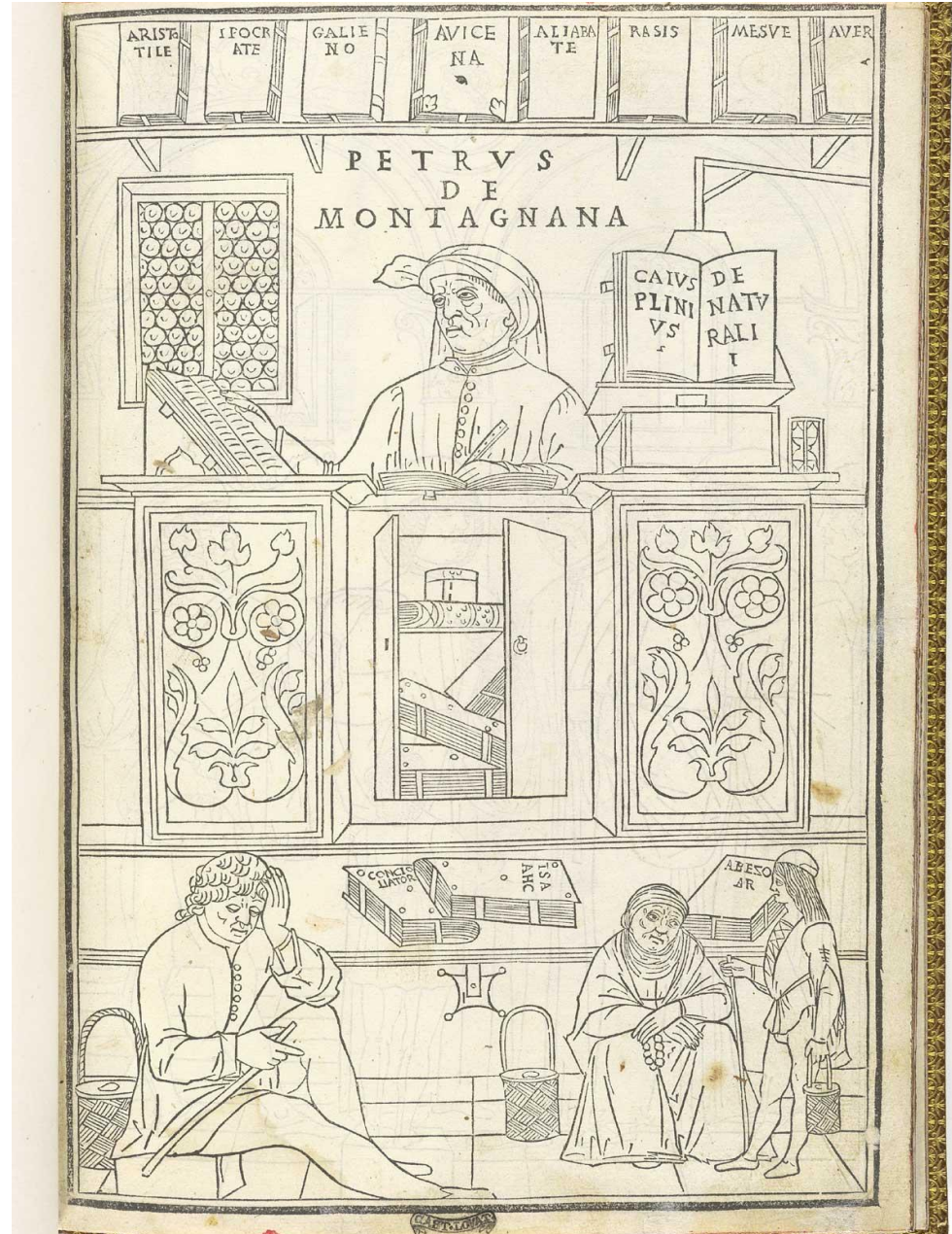
De regimine acutorum

BL Harley MS 3140

Geleerde geneeskunde ca. 1500

Johannes de Ketham
Fasciculo de medicina.
(Venice: Zuane &
Gregorio di Gregorii,
1494).

Avicenna
Canon medicinae,
Boek III:
De corporis aegritudinibus

Frankrijk; 1283.

Toegevoegde gehistorieerde en gedecoreerde initialen met
randversiering: c. 1350-1400

Den Haag

Museum Meermanno

Bepalen gezondheid

Naturalia:

- > Humores/ elementen,
- > Complexiones,
- > Membra
- > Virtutes
- > Operationes
- > Spiritus

Contra-naturalia:

- pathologie, ziekten en hun oorzaken

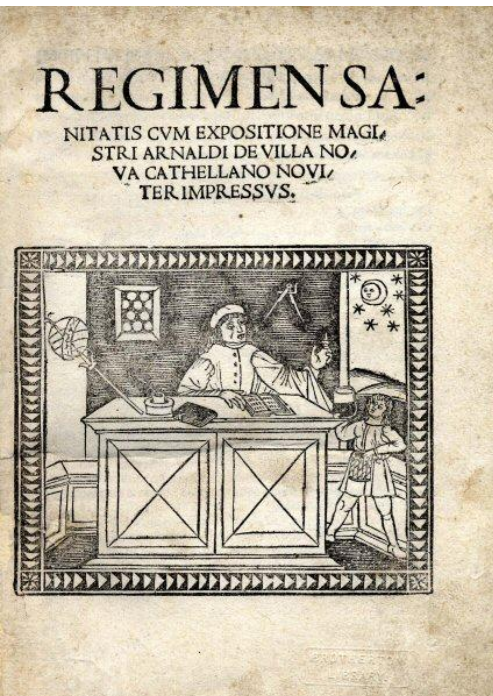
Non-naturalia:

- > Lucht
- > Lichaamsbeweging
- > Rust, slapen
- > Voedsel en drank
- > Repletie en excretie
- > Emoties

Basis regimina -levensstijl

Regimen, Arnau de Villanova, ca. 1300

- › If you will, walk daily somewhere morning and evening. And if the weather is cold, if you can, run on [an] empty stomach or at least walk rapidly, that the natural heat may be revived. For a fire is soon extinguished unless the sticks are moved about or the bellows used.

Hospitaal uitvinding Middeleeuwen

Brugge, St Jans Hospitaal, 16e eeuw

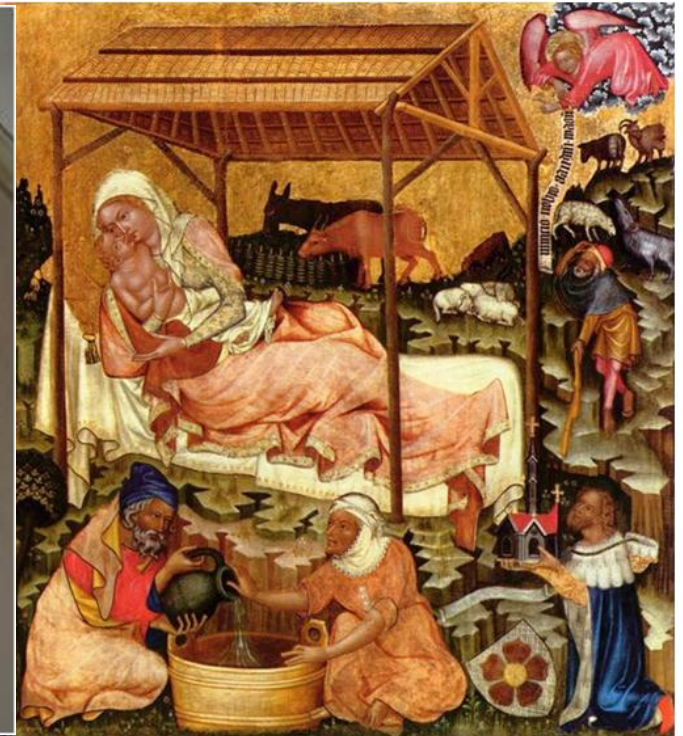

Ongedifferentieerde functies

> Parijs Hôtel de Dieu 1500

Ontstaan hiërarchisch systeem van gezondheidszorg

Reglement Zusters
Hôtel Dieu, Tournai
1238

Spelers op de Medische Markt

Doctores medicinae

Chirurgijns

Barbiers

Apothekers

Bad- en saunapersoneel

Verzorgenden in hospitaals

Vroedvrouwen

Reizende helers 'Kwakzalvers'

Praktiserende leken

Heiligen

Consultaties bij arts,
Franse vertaling
Roger van Salerno,
Chirurgia, ca. 1300

Schedelfractuur,

Rogerius Salernitanus uit zijn
Practica Chirurgiae, ca 1180

Ms, vroeg 14^e eeuw

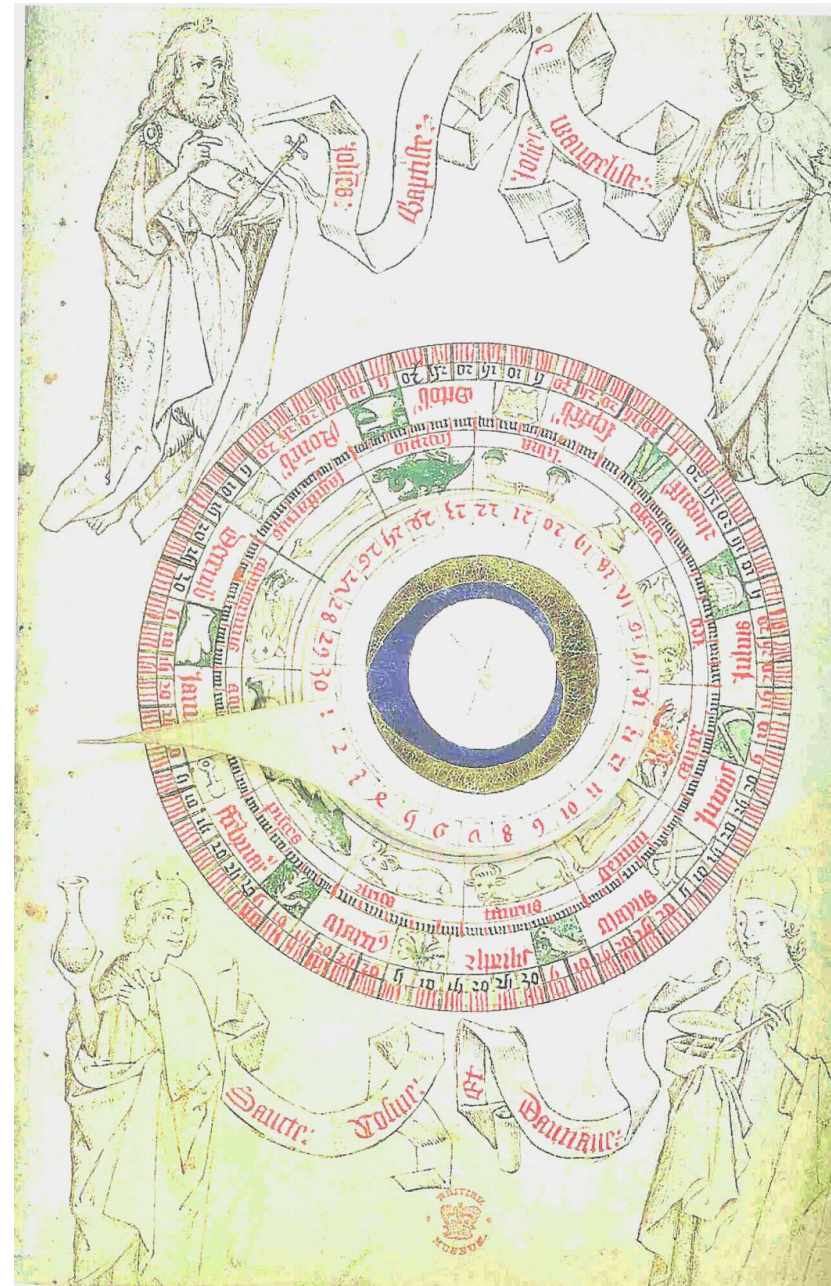
BL. Sloane MS 1977

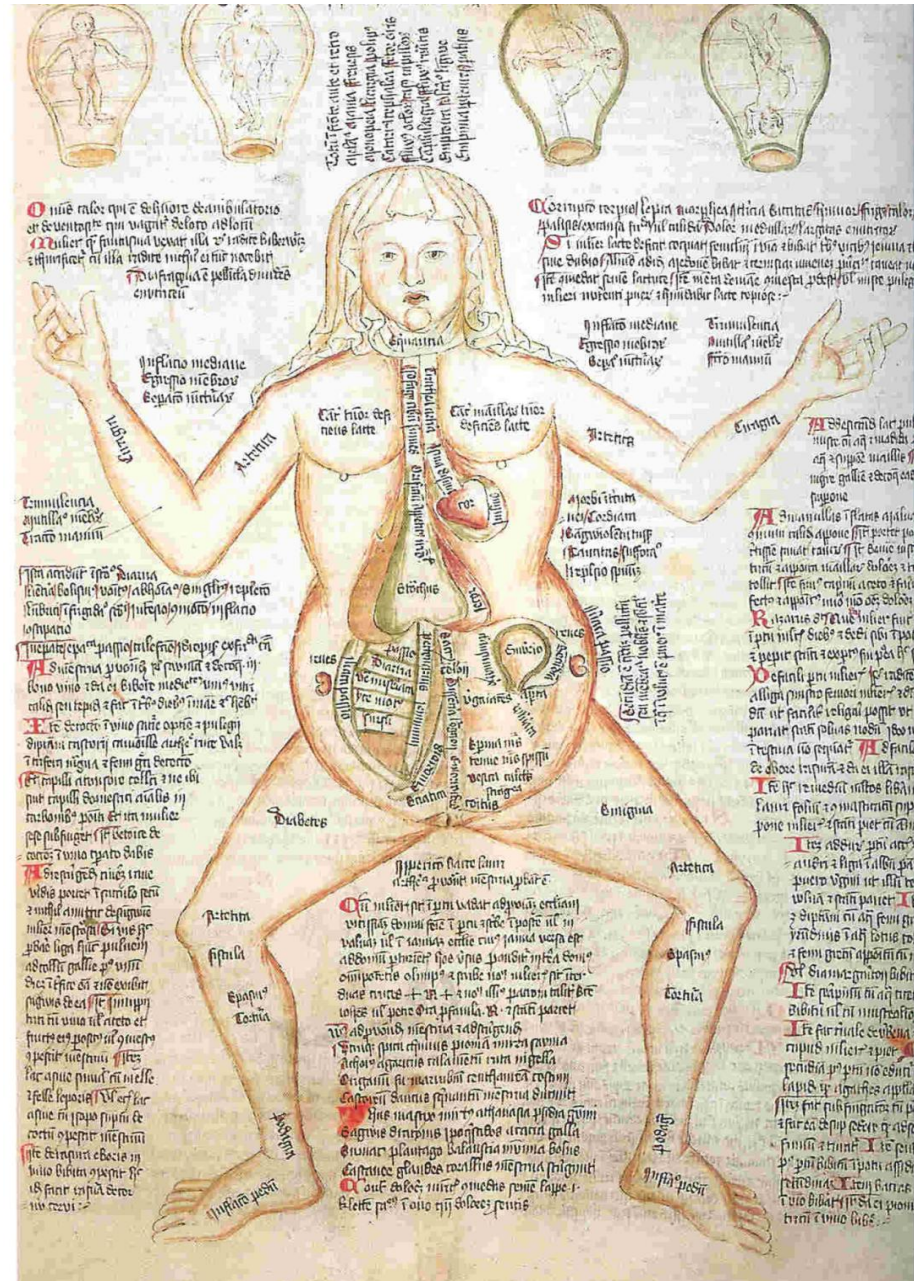
Engeland, ca. 1200

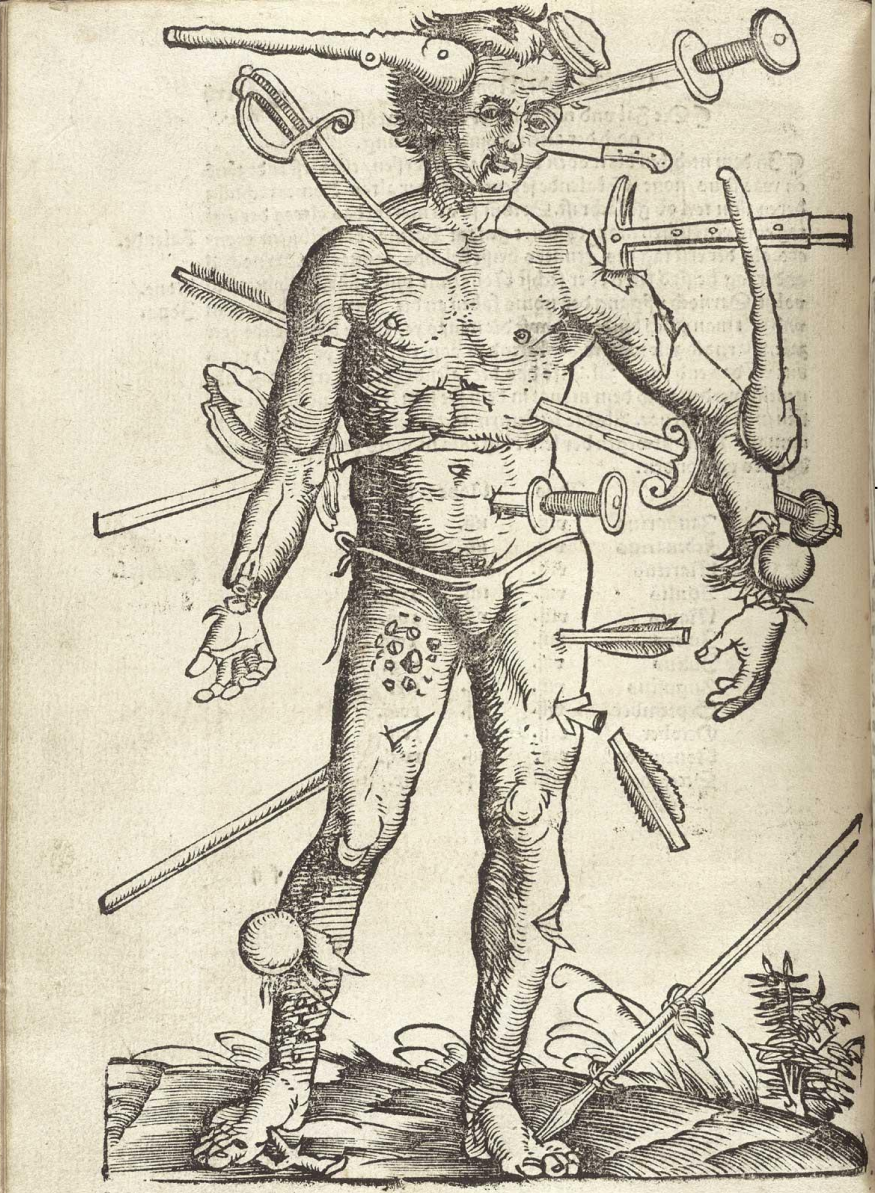
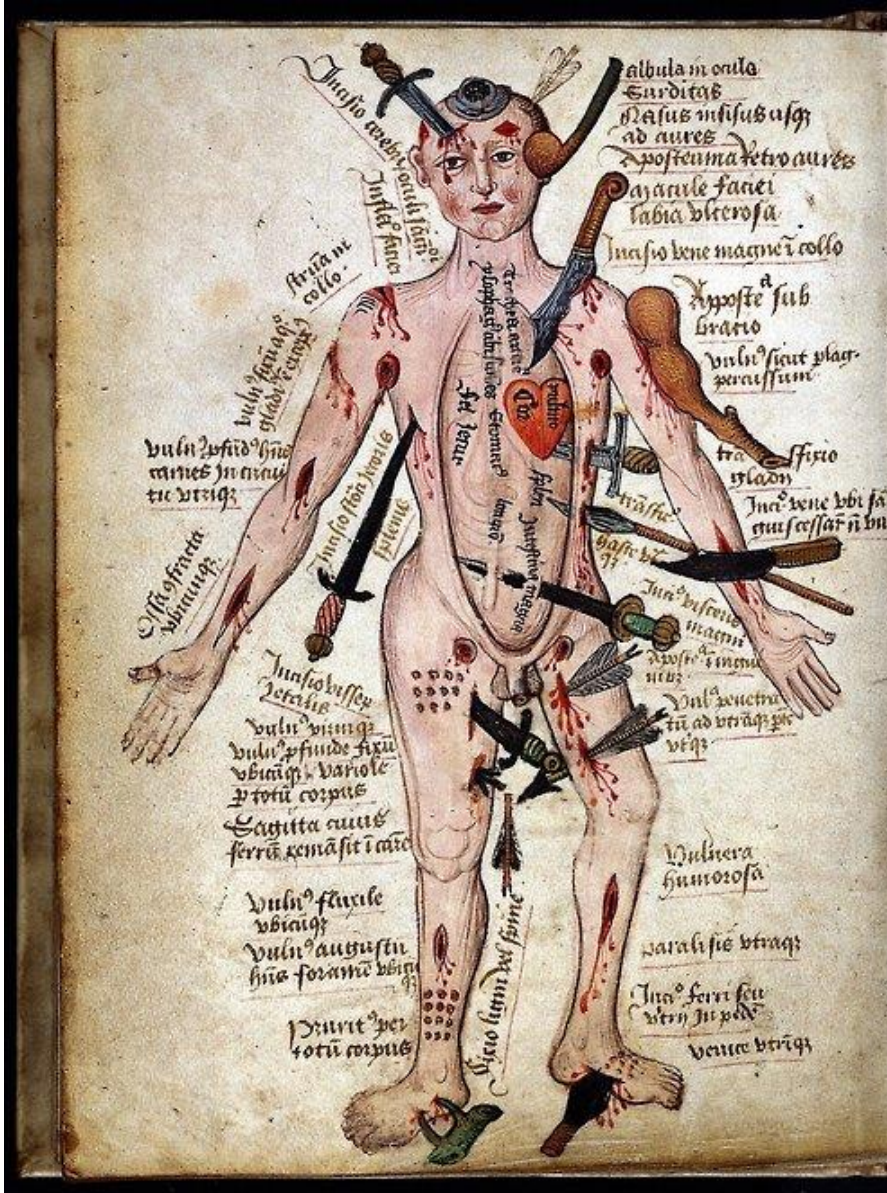
Volvelle van
Chirurgijnsgilde
van York, met hun
patroonheiligen
Johannes de Doper
en Johannes de
Evangelist.
Beneden Cosmas en
Damianus

BL Egerton MS
2572

Ziektenvrouw, Interne organen en hun kwalen, in de marges behandelend Wellcome MS 49, 15e eeuw

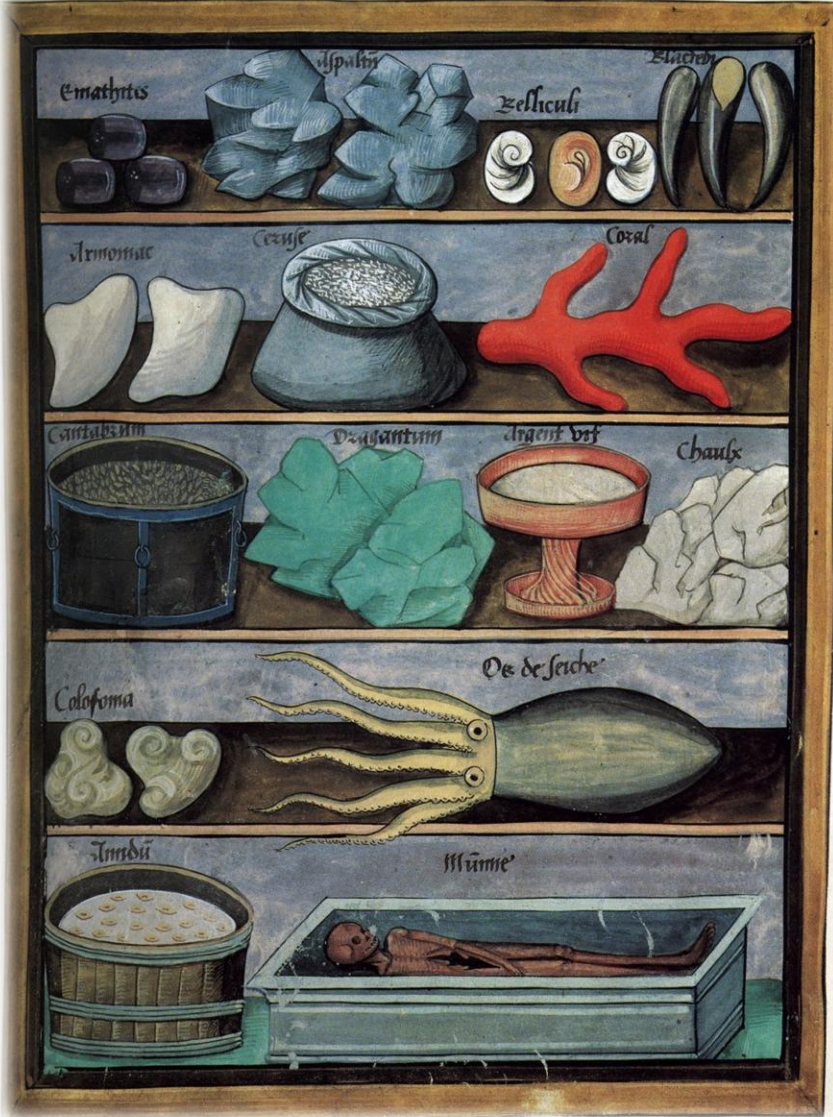
a. **Om bloet thoe stempe**
 Neem behouwe en sloech milt salt
 en legg ym dy wase 7 fiet ym Ali
 id remediu. ꝑe d'ausula supig
 dag. dy sicut bloet. ꝑmedic' est
 b. **Dy dy nase bloet va calde**
 Nleempt epe en slame milt wy
 en demet dat soe vga det
 c. **Teghe bloet toe suieren**
 Neemt ksap vand' selve en vrom
 en dat demet. dat siuert alle qde
 d. **Teghe dy bloet suethe** **bloet**
 Nleemt rosen en rose wat' en
 wegebrede sap. dit salme side
 milt loort bozne en dyt demise
 doer een deet. en gweet den siebe
 demtien by h'zen
 e. **Wanden monde.**
 Teghe den heeten mo
 Nleemt een siet en heet
 nliu. en doet ym een doert. en
 legg soe ym een suittel milt wat
 en wecket daer ym ene narht
 dat wat salme ym dy mont ne
 me. en houdent daer ym een wil
 le. soe salme dan dat wat ym
 doen. 7 neme ander daer ym
 f. **Waden tanden**

Ole lande daer dy
 wozen ym vrom.
 Neemt yser chert en gheue
 en stamp dat milt asen en
 hondet lange ym dy mont
 med hy slayt. sterf dy wozen
Optimu pro dabo
 Stamp dy rostel va yse
 hart. en sicke milt asen en
 marter een plaste af. ende
 legt op dy minge. hoe dy
 sicheit yb. si vgaet dy Alud
 voer de tant sweer Nleemt
 y den struick en dy blade
 va semep. en stoffe hame
 en nemy sap en latz droge
 ym dy sonne. dat yb goet d'urte
 Alud Nleem veyereel. mer
 ke. brede wagen en ruse. dy
 meche milt orode. en milt
 vrom. en leit ym dy k'wage
 Alud Stoe betome milt
 ouden vrom. en sietet daer
 mede. en hout den vrom ym
 dy mont. en legg dy blade
 op dy wangen
Dy dy tant toe doet va
bloeden Nleem agromome
 en houe tusen dy tande af
Tegen dy wozen i dy bit
 Neemt een ey of hve en
 gradet al heet. dat siet
 en neem dan den deder. en
 soe goet souw. als dy d'ed
 yb. dan minge dat hame
 en barmt thoe pulu. datter

swart yb. soe nemy daer
 af en gode deul. en legg
 op dy tanden dy sweren
 en lactat dar op legg. soe
 ghy lange mogest. dan doet
 maetclurk af. en spael wen
 mont wel milt vrometurb
 dyt doet dy of m' mael
 dy ges het yb bepraet dat
 men dy wozen d'urms vragz
Teghen hael tanden
 Neem vaden moel en legg
 ym dy hoelstind. of strotet
 gundraue milt bolter ende
 legg al vrom ym
Eghe gesvollen
Waghe Nleemt een
 leppel moel mach ym der was
 ende een leppel moel rosen
 was. en een leppel wol ayms
 en twee leppel wol vrouue
 nielt' dat mart warm en
 natter ey daet milt. en lecht
 het dent daer gesvolle is
 op dy wange het verpact
Wan den hoest
 Ye hoest va vanden
 m. **U**dy neem mure en
 lauaft rostel. en milt wy
 gestore. en gadsortie dat is goet
 Alud Neem beuonelle ende
 stampse milt asen en d'urctet
 d'urte 7 walt. war dy hoest va lage
 Alud woer den hoest vade
 heerte Neemt zant en salf
 milt vrom en demtet du

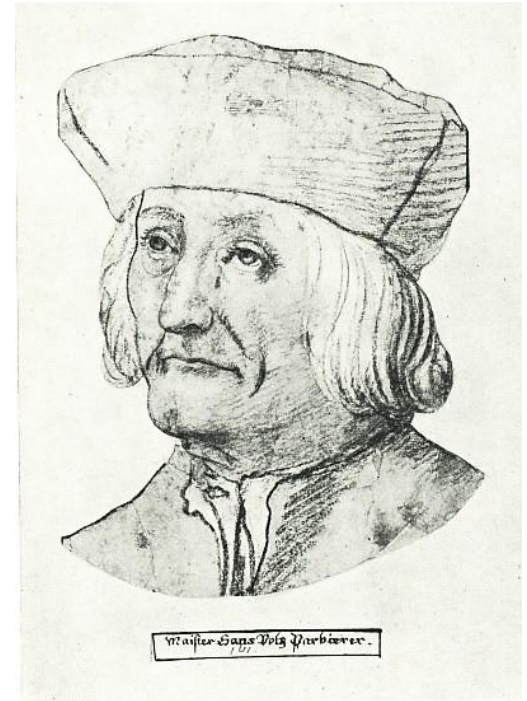
Teghen dy seer hoest
 Nleem ysenbaue. voloc. ysepe en
 sloech seer end minge milt vrom
 del vrom truedel. en sietz hame
 als de lange alb het sime. en nemt
 den sime af: en de yst doer en
 doert. en demtet dat sauent
 en smorges En vnde vromter
 als me dat sap int en vrom. soe
 salme des sommer dy vnde lese
 en droge se aen ey stot. for. 7 zone
 en sond rocht. Nlot yf du ghe.
 so ruust te pulu. en minge dy
 twee deel vrom en sietz als gesap is
Tegen den kintchoef of d'ed.
 Nleem alant vrole. en lacte
 droff en machse kpuu. en doe
 dar homid soe. dat etet 7 sanabis
Teghen worte haest Ne mme
 en stoffe wcl to sturte en legg
 onder dy tonghe het sal vgaen
Wan den boesten
Qeghen boest ouel en bo
 sen idem Nled yse en
 spietet ym vrom. op dat der d'endeel
 thoe v'lad den vrom. en demtet
 Alud Nleemt epe. veyereel. en
 stot milt vrom. en d'urctet dat sap te
 gheue dy nadit Alud om een
 gude boest maetie Nled het fact va
 Alud woer den hoest vade
Den dy boest wec doet
 Nleemt herb end slame en demtet
 het sap rot en soe wael gheecht

Verzamelhandschrift, Deventer, eind 15e eeuw

Le Livre des simples médecines Frankrijk, eind 15e eeuw

Dises puchlein saget
vns von allen paden
die vō natur heisz sein

Titelpagina,
Hans Folz: Dises puchlein saget
vns von allen paden die von
natur heisz sein [Nürnberg vor
1495]

das ist den luft zu temperir
sterck des magen herzen vnd hirn
wol riechen ding schmecken vnd nyssen
die krefft vnd nemen verdrissen

¶ ein pifem apfel mag man dragen
gemacht als die recept das sagen
von weirach aloe ambra
camphar neglin been asa
muscus macis corticum citri
puluis mente nucis mustati
calami aromatici

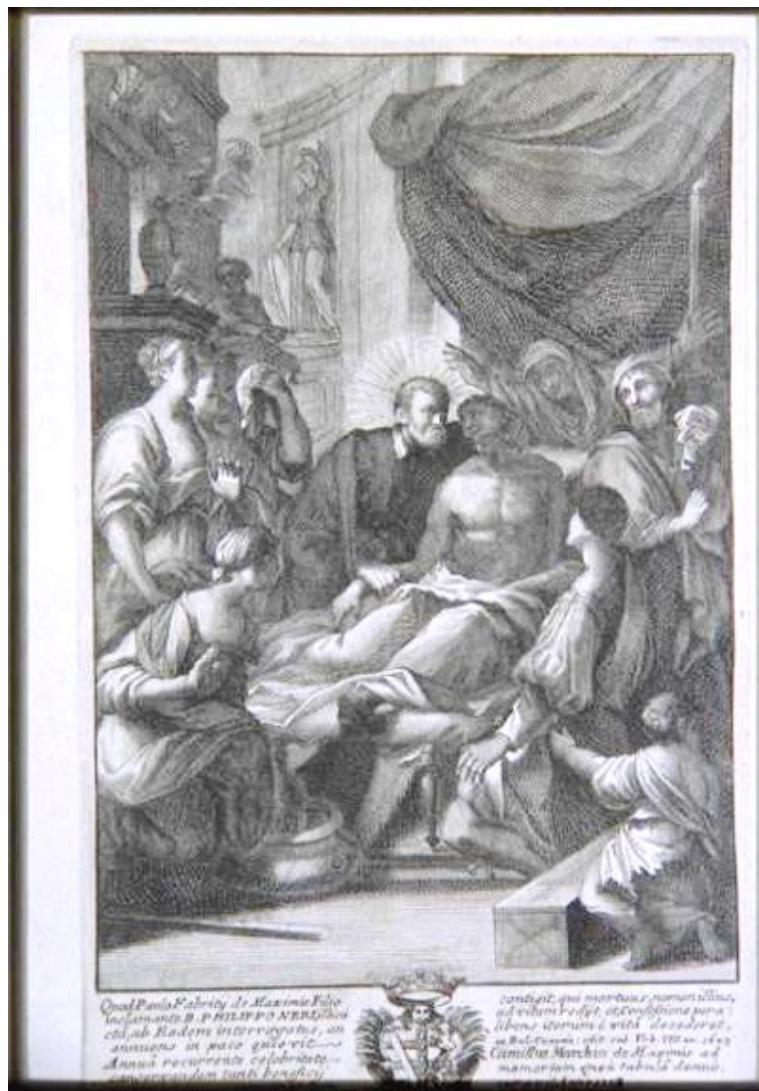
ozimi valeriani
rose mastix sandalum
cubeben cinamomun
zytwar buglossa laudanum
maiozanam vnd spodium
hie von man zweyrley öpfel mache
nach sumers vnd nach winters acht
doch welcher yetz die kranckheyt hot
verschmech das hiezig ist mein rot

¶ auch laß dir mensch ein warnüg seyn
hab allten starcken claren weyn
dar mit all morgen wasch zu stune
hent antlycz orn nas vnd den munt
die üchssen vnd das gancz gemeche

Hans Folz, Spruch der Pestilenz Neurenberg 1482

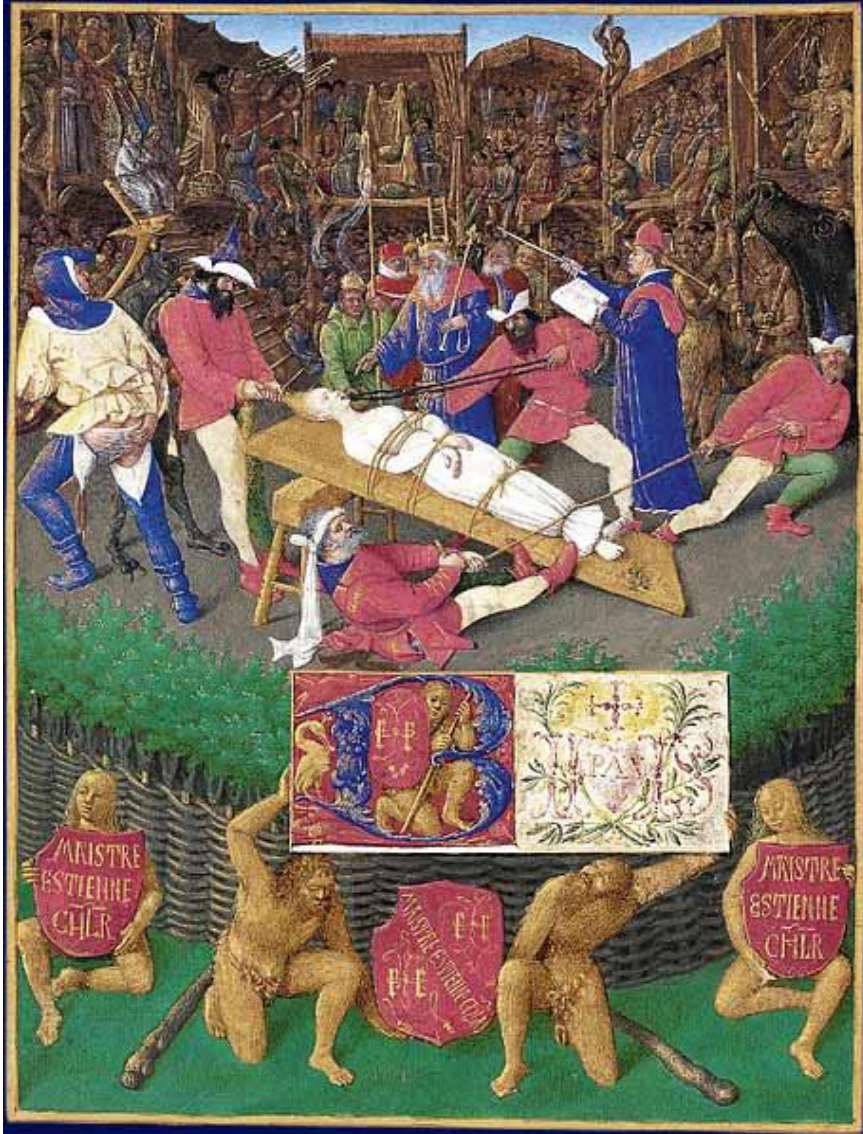

Staaroperatie,
Engels Kruidenboek,
ca. 1200

Filippo Neri wekt
Paolo Massimo weer
tot leven, 1560

Marteling Heilige Apollonia

**Josse LIEFERINXE,
Pelgrims bij de tombe
van St Sebastiaan
(1497)**

Galleria Nazionale
d'Arte Antica, Rome

Verschillen toen nu

- > Hôtel
- > Hôtel-Dieu
- > Gasthuis
- > Hospitaal
- > Kliniek
- > Ziekenhuis
- > Medisch Centrum
- > Health Valley

Care >

> Cure

Waar gaat het om bij:
- multimorbiditeit
- ouder wordende samenleving

De zeven werken van barmhartigheid Meester van Alkmaar (1505) Rijksmuseum Amsterdam

- 1) de hongerigen spijzigen
- 2) de dorstigen laven
- 3) de naakten kleden
- 4) de doden begraven
- 5) de vreemdelingen herbergen
- 6) de zieken bezoeken
- 7) tot de gevangenen komen

Betekenisvol leven en barmhartig handelen in dienst van een goed geleefd leven

university of
groningen

faculty of arts

history

Bedankt voor uw aandacht